

DAVID ALBAHARI

MAMAC

Čarobna
knjiga

„Odakle da počnem?“, kaže majka. Istog trenutka pružam ruku i pritiskam dugme na magnetofonu. Magnetofon je star. Danima sam obilazio prodavnice i raspitivao se gde mogu da nabavim takav aparat, marka nije bila važna. Prodavci su bili ljubazni, smeškali se, slegali ramenima, pokazivali mi najnovije modele kasetofona. Jedan od njih, u tržišnom centru u severnom delu grada, priznao mi je da nikada nije video magnetofon. Mislio je, doduše, da je njegov otac, zapravo očuh, imao takvu „spravu“. Nije imao bolju reč za to, rekao je, jer u poređenju sa današnjim uređajima, rekao je i dotakao niz novih japanskih modela, i ne može se govoriti drugačije. Dao mi je svoju posetnicu. Za svaki slučaj, rekao je, ukoliko se predomislim. Pamtio je, takođe, koturove s trakama, koje nije smeo da dira, izuzev onih praznih, od crne ili bezbojne plastike, koje je ponekad, to mu je bilo dopušteno, kotrljao preko poda. Jedino je bio siguran, rekao je, da je njegov očuh stalno slušao snimke Badija Holija. Posetnicu sam stavio u mali gornji džep na sakou. U isti taj sako, kada sam se pripremao za odlazak, poređao sam svoje trake. Sako se, presavijen, nalazio na vrhu kofera, i ne bi mogao da ih sačuva od nekog snažnijeg udarca, više bi ih, uostalom, sačuvala kartonske kutije u koje su bile

upakovane, ali rukavi sakoa koje sam prekrstio preko njih, učvrstivši ih elastičnim trakama, ublažavali su nesigurnost koju sam osećao. Nisam želeo da otputujem, kao što nisam želeo da ostanem, i praznina rukava koji su grlili glas pretvoren u elektromagnetni zapis mogla je samo da doprinese mojoj nedoumici, međutim, upravo su ta dva odsustva učinila da spustim poklopac i zaključam bravice. Presavio sam spisak sa stvarima – odevni predmeti, peškiri, nekoliko knjiga, patike, higijenski pribor – i ugurao ga među papire sa adresama i brojevima telefona u novčaniku. Trake se nisu nalazile na spisku. Dodao sam ih naknadno, kada je kofer već bio spakovan. Pakovao sam ga na podu, klečeći, a onda sam se uspravio, prišao ormanu s knjigama i, sa mesta na kojem su počivale otkako su snimljene, iza tomova Akademijinog *Rečnika srpskohrvatskoga jezika*, izvukao prašnjave, crvene kutije s trakama. Nisam ih dotakao četrnaest godina, ako ne računam poslednje krećenje, pre sedam godina, kada sam sve knjige skinuo sa polica, svaku obrisao mekom krpom i protresao, i onda smestio u velike kutije, naslagane nasred sobe, ispod lustera uvijenog u plastičnu kesu. Iako nisam prethodno otišao, po njih sam se u stvari vratio, pomislio sam dok sam odizao gornji deo sakoa, smeštao ih između nabora tkanine i prekrivao presavijenim rukavima. Pre četrnaest godina, ne, pre šesnaest godina umro je moj otac. Umro je brzo, u jednom treptaju, kako je govorila moja majka, premda sam ja bio uveren da je umirao polako, godinama, i da se zarazio smrću onog trena kada se, četrdeset godina pre toga, našao iza ograde od bodljikave žice u nemačkom logoru za

zarobljene oficire. Majka je, naravno, to poricala. Umire se samo jednom, govorila je, niko ne hoda okolo kao živi mrtvac. Moji prijatelji su stali na njenu stranu. Ti gledaš na istoriju, govorili su mi, poput nekog romantičara, na sudbinu kao na pastoralnu scenu u kojoj, iz prikrajka, vrebaju zli dusi. Ne, govorio sam, postoje niti koje vezuju čoveka sa prelomnim trenucima, kada duša popušta, i život je posle toga samo odmotavanje kalema, sve dok nit ne dođe do kraja, ne zategne se i ne iščupa, nema druge reči, dušu iz njenog pohabanog boravišta. Prijatelji su odmahivali rukama, majka je dolivala rakiju u čašice, žene su donosile vruće kiflice sa sirom iz kuhinje. To je bilo posle sahrane. Rabin je tako tiho izgovarao molitve da su se ljudi podizali na prste ne bi li ga bolje čuli. Narednog dana, dok smo se još sudarali u novoj praznini stana, rekao sam majci da želim da snimim njenu ispovest. Premotavam traku i pritiskam dugme na kojem piše „Start“. „Odakle da počnem?“, kaže majka, i istog trenutka ponovo zaustavljam traku. Nisam znao šta da joj kažem. Sedeli smo za stolom u trpezariji, preda mnom je ležao papir na kojem sam prethodnog dana napisao „Majka: život“, pred njom je, na metalnim nožicama zapetljanim u heklani stolnjak, stajao mikrofon, koturovi su se zaludno okretali, a ja sam piljio u njene tamnosmeđe oči, usađene duboko ispod obrva. Pretpostavljam da me sada plaši ta tišina. Prvo su me, doduše, uplašile njene reči. Već dve godine nisam čuo svoj jezik, nisam ni mogao često da ga čujem ovako daleko na zapadu Kanade, u gradu u kojem je svako imigrant, i kada je odjeknuo, što je prava reč za kućicu u kojoj stanujem, sa zvučnika magnetofona, naprosto

sam klonuo. Da je na stolu na koji sam bio postavio magnetofon bilo više mesta, položio bih obraz na glatku površinu i smesta zaspao. Prethodne večeri smejaao sam se starom Italijanu koji je rekao da u reči „Sicilija“ ima više značenja nego u najvećem rečniku, a sada sam bio spreman da poverujem da tri reči koje ništa ne kazuju mogu da ispričaju ceo život. Majka je čekala, umela je da čeka. Otac je bio onaj koji je uvek skakao sa stolice, jurio prema telefonu, trzao se kada bi zazvonilo zvono na ulaznim vratima. Nacrtao sam šestokraku zvezdu, dva ukrštena trougla, u uglu papira. Nisam znao šta da joj kažem. Nisam znao gde stvari počinju, gde se završavaju. Posedovao sam samo osećaj odsustva i veru, koju sam u međuvremenu izgubio, da reči mogu sve da nadoknade. To bi je obradovalo, taj gubitak vere u reči. Svaka vera je dobra, govorila je, ali onaj ko ne ume da čuti ne može da se nada da će u rečima naći utehu. Otuda izraz nelagodnosti na njenom licu dok sam postavljao magnetofon, uključivao mikrofona, razvlačio kablove. Nikada nije htela da se pretvara. Gledala je ljude pravo u oči i pokazivala šta misli, šta oseća, šta namerava da kaže. Bezbroj puta sam pokušao to da ponovim, ali pogled mi je uvek nekud klizio, usne se stiskale, obrazi upadali, čelo se mrštilo. Onda je rekla: „Samo sam jednom pozelela da umrem, posle je bilo lakše.“ Pružam ruku prema komandnoj dugmadi na magnetofonu. Nije tišina ono što nas plaši, već ono što posle nje sledi: neminovnost izbora, nemogućnost menjanja, nepobitnost vremena, raspored stvari u svemiru. Koturovi počinju ponovo da se okreću. Tišina, kao i sve ostalo u našem sećanju, traje mnogo kraće. Onda, tamo, pomišljao sam da, ako tako budemo

nastavili, moje zalihe traka neće biti dovoljne; sada, ovde, nisam siguran da sam za to vreme napisao bilo šta na listu papira koji je ležao preda mnom. Da imam olovku, pokušao bih, dok traka teče, da ponovim šestokraku zvezdu, ili bih možda nacrtao kvadrat i nad njim trougao, potom tanku spiralu koja je sve pretvarala u predstavu kuće sa odžakom, u senastu figuru koju sam marljivo upisivao na margine knjiga i uglove svezaka tokom predavanja, na književnim večerima, u pauzama koncerata, na poslovnim sastancima. Dok se koturovi okreću, neka nepodmazana osovina ili sasušena prenosna traka, kako je tvrdio Donald, proizvodi piskav zvuk, sasvim tih, kao krik miša iza ormara. Poređenje s mišem nije bilo moje, jer nikada nisam čuo miša, već Donaldovo, izrečeno dok je nastojao da me uveri da je njegov stari magnetofon u upotrebljivom stanju. Stajali smo u podrumu kuće njegovih roditelja, u prostoriji prepunoj alata, starih kućnih uređaja, božićnih ukrasa i gomila prašnjavih nedeljnika, i nagingjali se nad magnetofon. Dovoljno čujan, dovoljno uporan, zvuk je u meni budio sumnju, rekao sam Donaldu, da neću uspeti da čujem majčin glas. Osluškivao sam prvo levim, potom desnim uhom. Donald je odmahnuo glavom. Nije to grmljavina, rekao je, od koje bride bubne opne, već prigušena pobuna materijala, ništa više od krika miša iza ormara. Evropljani toliko veruju u sumnju, smatrao je, da su najsrećniji kada ne moraju da se odluče. Na ovom kontinentu, rekao je, onaj ko sumnja ostaje zauvek na dnu ili na početku, što je, bar kada je on u pitanju, ista stvar. Donald je pisac. Prisetio se svog magnetofona dok sam mu, u restoranu na širokom rečnom

ostrvu, pretvorenom u gradski park, pričao o bezuspešnim nastojanjima da pronađem uređaj na kojem bih preslušao trake sa majčinim glasom. Verovao je da ga još uvek čuva negde u podrumu njihove stare porodične kuće, u stvari, bio je uveren da se tamo nalazi jer njegov otac nije nikada ništa bacio, sve se, kako je tvrdio, može ponovo upotrebiti, sve sačeka neki novi trenutak, što se, rekao je Donald, pokazalo kao tačno, bar u ovom slučaju, iako je on, Donald, uvek mrzeo taj magnetofon zbog traka sa starim ukrajinskim pesmama i crkvenim horovima koje je otac stalno donosio u njegovu sobu i zahtevao da ih čuje još samo jednom. Moj otac, rekao sam, nije nikada koristio moj magnetofon. Što je, doista, bila jedna od onih malih laži pomoću kojih uspevamo da opstanemo u životu. Pomoću kojih uspevam da opstanem u životu, trebalo bi da kažem, i da tako izbegnem veliku laž uopštavanja. Ne postoji ništa na ovom svetu što u podjednakoj meri pripada svim ljudima, sa izuzetkom, možda, bioloških funkcija. Ukratko, svako mora povremeno da isprazni prepunjenu bešiku, ali niko to ne radi na isti način. Moj otac bi se, na primer, svaki put stresao dok bi mokrio, a ja sam stajao, i stojim, mirno, i tek povremeno oblizujem usne. Podjednako smo se razlikovali i kad smo pritiskali komande na magnetofonu: otac je to činio palcem, ja sam se služio kažiprstom. Magnetofon smo kupili po izuzetno povoljnoj ceni od bračnog para, gastarbajtera, koji su na taj način hteli da se oduže ocu. Moj otac je bio lekar, ginekolog, stručnjak za pobačaje i, kako to obično biva, za začinjanje i održavanje trudnoće. On je prvi snimio svoj glas, odrecitovavši jednu pesmu Vojislava Ilića, u tome je bila moja

mala laž. Tražio je da ima svoju traku, na koju je nameravao da snimi razne stručne članke iz medicinskih časopisa, koje bi potom preslušavao dok se odmara posle ručka, što nije nikada uradio. Tu se moja mala laž završavala i pretvarala u istinu. S druge strane, majka nije nikada prišla magnetofonu. Godinama smo morali da je ubeđujemo da je električni štednjak bolji od šporeta na drva, da je električni bojler praktičniji od kazana koji se zagrevao vatrom od daščica, novina i komadića uglja. Posedovala je upornost koju je otac, u ono vreme, označavao kao „bosansku tvrdoglavost“. Kada bi ona rekla „ne“, to je bilo „ne“; nije bilo drugog značenja, drugog tumačenja, drugog čitanja. Morale su da prođu godine da bi ona, posle „ne“, rekla „da“, a i tada je ostajala sumnjičava, spremna da nas, premda bez zlobe, podseti na svoje izvorno odbijanje. U suštini, bila je u pravu. Novi aparati su se brzo kvarili, pregorevale su ringle, grejači i osigurači, popuštali magneti, taložio se krečnjak. Šporet na drva je trajao večno. Ceo život nije bio dovoljan da mu sagore šamotne oplata. Nema razloga, smatrala je majka, da bude drugačije. Život nije promena, smatrala je, život je ponavljanje. I sada tek znam zašto je ustuknula, ne stvarno, već duboko u sebi, što sam video u njenim suznim očima, kada sam joj prineo mikrofoni i pripremio se da, uprkos svim njenim nekadašnjim odbijanjima, snimim njen glas. Ponavljanje se završilo, život je postao promena. Rekao sam joj da to činim zbog oca, zbog toga što nisam bio dovoljno mudar da sačuvam njegovu ispovest, i da će njena priča zapravo popuniti prazninu koja je iza njega ostala. Da sam joj rekao da to činim zbog nje, odbila bi. Ništa se nije činilo *zbog* nje, *za* nju, već je ona sve

činila za druge. Sve se u nju ulivalo, svaka nedaća i svaki neuspeh, svako trpljenje i svako stradanje. Donald bi za nju rekao da je poput velikog gromobrana, da se svako pražnjenje mračnih energija prenosilo u nju, da je štrčala nad nama, spremna da sagori, samo da bi nas sačuvala. Znam da bi to rekao jer sam jednom čuo kako svoju majku, ili je to možda bila njegova ujna, poredi s kišobranom. Stajala je nad nama poput kišobrana, rekao je, i nikada kap kiše nije ovlažila naše kose. Nikada neću moći da govorim kao Donald, nikada neću uspeti da povežem reči na taj način, tako da dve reči tvore treću, neizrečenu, ili nešto izvan reči, sliku, značenje koje se zapravo ne može izraziti rečima, bez obzira na to kojim jezikom se služim, njegovim ili svojim. Sada sam znao odakle potiče moj strah. Za dve godine jezik može da se zaboravi, za šesnaest može da iščezne sa lica zemlje, a kada iščezne, onda ni nas više nema. Piskavi zvuk je jedino što ostaje. Majka me je pogledala: način na koji je stiskala usne nagoveštavao je da je, kako je sama govorila, „rekla svoje“. Traka se još neko vreme okretala, onda se čulo kako se otvaraju vrata, zatim nečiji glasni plač, potom moje reči: „Nastavićemo sutra“. Nastavili smo posle desetak dana, možda tek posle dve nedelje. Do tada se povorka rođaka, prijatelja, pacijenata i komšija sasvim prorodila. Sve češće smo ostajali sami, pogotovo uveče, ali majka je odbijala moje pozive da produžimo sa snimanjem. Jednom sam čak sve ponovo namestio, razvukao gajtane i učvrstio mikrofona na nožice, ali kada sam pritisnuo dugmad, majka je ustala i otišla u kuhinju. Sada sam to čuo kao dva uzastopna udarca, nalik na zvuk gutanja, prvi kratak, odsečan, kao odraz moje uverenosti,

drugi pomalo produžen, izvitoperen, kada sam, ne krijući očajanje, polako zaustavljao aparat. Treći udarac, kada smo doista nastavili sa snimanjem, kada je majka pristala da govori, nisam čuo, ili se, ako se čuo, izgubio ispod piskave škripe nepodmazanih osovina. Majka se prvo nakašljala, što je trebalo da me podseti na to koliko se neprijatno osećala, što sam znao, i onda i sada, pogotovo sada, ali ni tada ni sada nisam bio spreman to da prihvatim, iako sada razumem užas koji je morala da savlada, ne u bojazni od nepoznate naprave, već zbog prinude koju sam joj nametnuo, primoravajući je da mi, radeći ono protiv čega se celo njeno biće protivilo, iskaže svoju ljubav, da se odluči za nju u trenutku kada je još uvek bolovala zbog gubitka prave ljubavi, one prema mom ocu. Sada sam, u kućici koja je, prema kanadskim merilima, uprkos skromnoj veličini, bila prava kuća, iako se po evropskim merilima, s obzirom na materijal upotrebljen za njenu izgradnju, mogla jedino nazvati barakom, spoznao nezasitost svoje sebičnosti. Primoravajući je da govori, hteo sam da je imam samo za sebe, da njen osećaj gubitka pretvorim u svoj osećaj dobitka. Previše veruješ u reči, rekao mi je Donald jednom prilikom, a to uvek opterećuje onoga koji piše, čak i ako nije pisac. Pisanje je neverica u reči, rekao je, u govor, u bilo kakvu mogućnost pripovedanja, ono je, rekao je, zapravo bekstvo od jezika, a ne, kako kažu, tonjenje u sam jezik. Onaj koji tone, rekao je, on se davi, a pisac pluta na površini, na razmeđu svetova, na granici između govora i tišine. Nisam bio siguran da razumem o čemu govori. Ispričao sam mu o trakama sa majčinom ispovešću i rekao da verujem kako se od toga može napraviti knjiga.

Donald je samo odmahnuo glavom. Sedeli smo u restoranu na rečnom ostrvu, pretvorenom u veliki gradski park, i piljili u oblakodere u centru grada. Grad je bio podignut na okolnim brdašcima koja su nekada bila deo prerije u podnožju kanadskih Stenovitih planina, a soliteri na ravnici omeđenoj uskom rekom, i njenom još užom pritokom, tako da su se videli sa skoro svake tačke, bez obzira na to gde se čovek nalazio. Osovine su ponovo zaškripale, ili je prenosna gumica ponovo zapela za neko ispupčenje, i učinilo mi se da je majka udahnula vazduh, da ga je srknula između stisnutih zuba. Pomislio sam da će briznuti u plač, zbog čega sam odmah morao sebe da prekorim, jer ona nikada nije dozvolila sebi da zaplače pred nama, bar ne nad sobom. Plakala je zbog drugih, nad drugima, na sahranama ili svadbama, ili u bioskopskim dvoranama, dok smo još svi zajedno, kao porodica, odlazili u bioskop, pogotovo kada smo gledali *Prodavačicu ljubičica*, ali nikada zbog sebe, čak ni onda kada bi uvreda bila direktna, sećanje bolno, bol očigledna. „Kada su Nemci ušli u Zagreb“, rekla je majka, „gazili su preko cveća i čokolada.“ Znam dobro tu rečenicu. Bila je deo porodične istorije i mitologije, i često sam je čuo tokom večeri kada su otac i majka, sa svojim gostima, pričali o tome kako je bilo pre rata. Sada mora da se doda „pre Drugog svetskog rata“ jer, dok sedim ovde, u kućici koju sam iznajmio od mršave, stare Kineskinje, tamo, odakle sam došao, vodi se novi rat, odnosno, okončava se onaj stari, dovršavaju se neostvarene namere, kao da je neko izvukao prošlost iz filmskog arhiva i podstakao glumce da nastave započetu scenu. Ali u vreme kada smo sedeli ispod starinskog lusteru, pravi smisao te

rečenice mi je izmicao. Majka je, i dalje odevena u crnu bluzu i crnu suknju, sedela ne prirodno ukrućena, leđima pritiskajući naslon stolice, kao da želi da pobegne od mikrofona, i ja sam, nagnut nad magnetofonom, zagledan u zelenkastu svetlost kontrolne lampice koja je podrhtavala, širila se i skupljala u ritmu majčinog glasa, mislio jedino na kvalitet snimka, na mogućnost da se, usled majčinog otpora i udaljavanja, reči ne pretvore u magnetni zapis, ili da, izrečene izvan direktnog opsega osetljivosti mikrofonске membrane, postanu izvitoperene, jedva čujne, neupotrebljive. Sada bih, kada bih samo umeo da pišem, mogao da se poigram apsurdnim paradoksom da su majčine prezrive reči o Nemcima snimljene na magnetofon i traku proizvedene u Nemačkoj. Ona ih, naravno, nije prezrivo izgovarala. Za nju je istorija bila činjenica, malj koji se s neumoljivom tačnošću spuštao na nju, na majku, kad god je hteo, i svaki prezir, uprkos bolu i uprkos snazi udara, bio bi samo potvrda poraza, koje ona jednostavno nije priznavala. Prezir je samo moj, dodatak koji upisujem u uverenosti da sada, daleko od novog rata, bolje razumem stari, iako nikada nisam razumeo zašto bi neko poželeo da baca čokoladu pod noge vojnika koji marširaju. Ali, dok je cveće letelo kroz vazduh a čokolada se pretvarala u ljigavu smesu, majka je užurbano pakovala kofere. Zagreb više nije bio isti grad, i njen život se rušio na isti onaj način na koji se moj srušio kada je, pedeset godina kasnije, počeo novi rat i Beograd postao neki drugi grad, kojim je, bez cveća ili čokolada, prolazila neka druga, zbunjena vojska. Donald bi mi sigurno preporučio da proverim podatke o bacanju čokolade, da ne

gradim na nesigurnim temeljima. Ne postoji ništa tako pouzdano kao istorija, rekao je. Sedeli smo u restoranu na rečnom ostrvu, gotovo u središtu parka, i on je prethodno, s ljubaznim osmehom, saslušao moju ideju o pretvaranju majčine ispovesti u priču, možda čak u knjigu, kako sam smelo naglasio. Smelost je proistekla iz mog osećaja usamljenosti, iz činjenice, zapravo, da sam pisanje uvek povezivao sa usamljenošću, i da sada, nakon dve godine na rubu prerije, na domaku severa, nisam imao ništa drugo osim sebe. Donald me je upozorio da verovanje da pisac piše ne bi li sebe spasao iz ponora samoće predstavlja smicalicu samih pisaca i, naravno, kritičara, koji onome što je čisti zanat žele da pripisu auru natčovečanskog pregnuća. Pisanje je, rekao je, traganje za pravom merom odnosa stvarnog i nestvarnog, i kad god se taj fini balans ne ostvari, rekao je, pisanje se pretvara u zaludnu propagandu, bez obzira na to da li je reč o preobilju stvarnosti u socijalističkom realizmu ili o gomilanju nestvarnog u magičnom realizmu. Zbog toga je, uostalom, rekao je, tako teško pisati o istoriji, jer nas ona, rekao je, užasava svojom sveobuhvatnošću i mami svim onim mogućnostima koje su mogle da se odigraju. Loš istorijski roman, rekao je, može se napisati u jednom danu, dok lagodno sediš u hladovini sobe, *nakon* istorije koju opisuješ, i pripisuješ svojim junacima nadnaravnu mogućnost da znaju ono što u stvarnom životu, u *stvarnoj* istoriji, ni na koji način nisu mogli da znaju. Kao što ja ne znam da li su svi pisci slatkorečivi kao Donald. Da ne pišem, da ne želim da napišem knjigu o majci, sigurno bih pisao knjigu o Donaldu. Ponekad zažalim što Donald nije pored

mene, ne samo zbog čokolade pod nemačkim čizmama, ali čak i kada mi se ta pomisao vzmala po glavi u njegovom prisustvu, nisam se usudio da je prevalim preko usana. Nije bilo u pitanju samo poštovanje, strahopoštovanje, u stvari, koje sam osećao prema piscu, onako kako uvek, negde duboko u sebi, drhtimo pred osobama koje su vešte u nečemu što nama stalno izmiče, već i osećaj da majčin glas, pogotovo sada kada je mrtva, pripada samo meni, na onaj intiman način na koji nam, na primer, pripada poseta grobu voljene osobe. Majka se verovatno ne bi složila. Ako ćeš me požaliti, često je govorila, požali me za života, jer kada umrem, biće mi svejedno. Međutim, kada je otac umro, njena tuga je bila iskrena. Kao i sve udovice, odlazila je na beogradsko Jevrejsko groblje u redovnim razmacima, brisala prašinu, prala spomenik, čupala travu i ostavljala kamenčiće, ali u njenim očima više nije bilo sjaja, hitrost je iščilela iz njenog tela, ruke su joj povazdan počivale u krilu, i kada bih je zatekao u spavaćoj sobi, koja više nije bila njihova, već samo njena, mogao sam da vidim da se naprosto smanjila. Dok smo sedeli u sobi a ona tvrdoglavo, uprkos mojim upozorenjima, udaljavala glavu od mikrofona, to se još nije videlo: rana je bila sveža, bol neispitan, odsustvo toliko stvarno da je više ličilo na prisustvo. Na kraju je rekla: „Stajala sam kraj prozora i gledala kako se ljudi menjaju.“ Upitao sam je kako je to mogla da vidi. „Hodali su uspravno, govorili povišenim glasom, zatezala su im se leđa, podizala ramena. U Beogradu su, kada smo stigli u Beograd, ljudi uglavnom hodali pognutih glava, sami ili u parovima, i šaputali su. Svaki put kada bi se deca nasmejala, morala sam da ih

prekorevam.“ Pomenuo sam strah. „I rabin me je to pitao“, rekla je, „kada sam otišla kod njega i zatražila da me prevede na jevrejsku veru. Zar ne vidite šta se događa, upitao me je, zar se ne bojite? Bilo je to 1938. Htela sam da deca napokon znaju šta su i ko su, i htela sam da napokon sretnu dedu i baku. Ni na šta drugo nisam mislila.“ Izvadila je maramicu i obrisala nos. I ja vadim maramicu i brišem nos. Tvrda bosanska glava, govorio je za nju moj otac, ali s nežnošću, kao što bi neko rekao „kuco“ ili „maco“, ali bilo je u tome istine, kao što je bila istina da je on imao meku jevrejsku glavu, da se povlačio, ne da bi odustao, nego da bi pronašao novi put, dok je ona ostajala da sedi i čeka, sve dok ne bi ostvarila ono što je naumila. Njen prvi muž je poticao iz ortodoksne aškenaske porodice, verovatno levičar, iako to ona nije nikada rekla, možda čak komunist, i sklopio je s mojom majkom, koja tada nije bila moja majka, građanski brak, što se tada, kako mi je neko mnogo kasnije rekao, moglo učiniti u samo dva mesta u celoj ondašnjoj Jugoslaviji. Njegovi roditelji, koji su, kao svi pravi Jevreji, imali posebne sudove za šabat i praznike, nisu to mogli da prihvate. Odbijali su da vide njihovu decu, sve dok se majka nije zagnjurila u ritualni bazen i pokazala im potvrdu, overenu pečatom beogradskog rabina, da se više ne zove Mara ili Marija, već Mirjam. Topovi su već pucali, Hitler je grickao parčice Evrope, a majka je postajala Jevrejka da bi, kako je jednom rekla, isterala stvari na čistinu. Zaustavljam magnetofon i odlazim u kuhinju, tražim kutiju s keksom, pristavljam vodu za kafu. Možda grešim kada govorim o političkim opredeljenjima majčinog prvog muža. Nije li njihovom

mlađem sinu dao drugo ime Aleksandar? Prvo ime je bilo jevrejsko, ali drugo je nesumnjivo bilo pohvala kralju istog imena, što je majčinog prvog muža pre definisalo kao pristalicu jugoslovenstva, a ne kao levičara ili komunistu, koji su za kralja marili kao za lanjski sneg. To je bio jedan od omiljenih izraza moje majke, taj lanjski sneg. Njen jezik se sastojao od mešavine poslovice i izreka, narodnih mudrosti i odlomaka iz junačkih pesama, poučnih upadica i seoskih visprenosti. Kada sam to pomenuo Donaldu, rekao je da bi se od toga mogao napraviti stil. Pisac je stil, rekao je, i ako neko nema svoj stil, taj samo čeprka po hladnom pepelu. Voda vri i sipam je u šolju sa instant kafom. Upitao sam Donalda kako se stiže do svog stila. Nisam bio siguran da sam upotrebio pravu reč; možda se stil pronalazi, možda se za njega bori, možda se osvaja? Sedeli smo u restoranu na širokom, ravnom rečnom ostrvu, i govorili polušapatom, poput zaverenika. Donald je samo odmahnuo rukom. Sve dok pisac razmišlja o stilu, rekao je, on nema svoj stil. Tek kada prestane da misli o stilu, rekao je, počće da nazire šta stil doista jeste, a kada stil ovlada njime, rekao je, počće doista da piše. Nisam mogao da poverujem svojim ušima. Ako je Donald bio u pravu, a nisam sumnjao da jeste, onda se priče zapravo pišu same. I dalje, međutim, nisam znao šta je stil. Vratio sam se kući, napisao na listu papira „Stil: naći i postati“, i pričvrstio ga magnetnom pločicom na frižider. Tu se ubrzo izgubila ispod mnoštva drugih poruka koje sam sebi ostavljao, najava književnih večeri, oglasa za posao, isečaka koje sam nameravao da pošaljem poznanicima, obaveštenja o metodima obračuna i naplate komunalnih usluga, letaka sa

adresama centara za prikupljanje i preradu otpadaka. Majka ne bi to trpela. Godinama je išla za nama po kući, skupljala razbacane stvari i slagala ih u ormane. Sudovi nisu nikada prenočili u našoj sudoperi. Posteljina je uvek bila uštirkana i ispeglana. Košulje su imale oštre ivice. Čarape su se pretvarale u izvrnute lopte, uredno poređane u fiokama. Kada bi došao red na srebrni poslužavnik, glancala ga je uporno, sve dok ne iščezne i poslednja tamna mrlja. Uzalud je moja sestra protestovala i tvrdila da ima red u svom neredu. Majka se saginjala i podizala knjigu, svesku, bluzu, rukavicu. Od trenutka kada bi ustala, u šest ujutru, pa sve dok ne bi ponovo legla, najkasnije u deset uveče, nije prestajala da radi. Poslednja je sedala za sto, prva ustajala, skupljala tanjire, pribor za jelo, masne salвете, strugala otpatke, brisala sto. Ništa od toga nije ostalo u meni. Ništa, u stvari, ne postoji u meni. Otkako sam ovde, hodam kao prazna školjka, kao puž iz kojeg dopire huk nepostojećeg mora, nosim odeću kao najteži teret, povijam se pod udarima vetra, zaprepašćen sam što imam toliko snage da mogu da držim šolju s kafom. Spuštam je na sto, pored magnetofona. Nisam bio zadovoljan kako je majka započela svoju priču, ali nisam pokušavao da se mešam. „Posetili smo ih za prvi naredni praznik“, rekla je. „Ne sećam se šta je to bilo, Sukot ili Hanuka, možda Pesah, ali oboje su plakali. Grlili su decu, koja su takođe počela da plaču, onda brisali obraze, prvo njihove, potom svoje. Mene nisu nijednom pogledali. Kada je počeo rat, odbili su da pođu s nama u Srbiju. Govorili su da ih niko neće dirati u njihovom stanu, da nikome nisu potrebni starci kao što su oni. I dalje me nisu gledali, čak ni onda kada su pružali ruke da

se pozdrave, i tada im je pogled bio usmeren na drugu stranu, u zemlju ili dečja lica. I dok smo mi još putovali prema Beogradu, njih su već upisivali u ustaške spiskove Židova. Onda su i u Beogradu počeli da prave iste takve spiskove, da odvede ljude na Banjicu, u Topovske šupe, na Sajmište. U početku je novac pomagao, zlato još više, dijamanti takođe. Potom više ništa nije pomagalo.“ Ponovo si postala Srpkinja, rekao sam. Ne verujem da sam takvo nešto mogao da kažem, ali rekao sam, nikakvo cviljenje zarđalih osovina nije moglo to da poništi. Majka me je pogledala. Da umem da pišem, sigurno bih opisao taj pogled. Rekla je: „Ne, nikada nisam prestala da budem Srpkinja, kao što se ni tada nisam odrekla jevrejske vere. U ratu, život je dokument. Ono si što piše na papiru, a na svim mojim papirima i dalje je pisalo da sam Srpkinja. Prijavila sam sebe i decu kao srpske izbeglice iz Nezavisne Države Hrvatske, i bili smo upućeni u Kruševac, gde su nas rasporedili u jedno od obližnjih sela. Dečake sam zvala samo onim drugim, srpskim imenima, obukla ih u neupadljivu odeću, naučila ih da se krste. I ostali Jevreji radili su isto. Čitali smo, obavljali poslove koje su nam domaćini određivali, spavali tamo gde su nas smestili. Niko ništa nije tražio od života, bio nam je dovoljan sam život, mleko ujutru, kačamak uveče, malo sira tokom dana. Ustajali smo i legali, i onda ponovo ustajali.“ I ja ustajem. I moj život se sastoji od ustajanja i leganja i ponovnog ustajanja, i ma koliko pokušavao, ne uspevam da ga načinim drugačijim, u tome ni Donald ne može da mi pomogne. Majka kaže: „Nekad je i malo toliko mnogo da je najbolje ne tražiti više.“ Još jedna rečenica čiji smisao tek sada u potpunosti

shvatam. Majka se zakašljala. Membrana na mikrofonu nije izdržala, kontrolna lampica je grčevito zatreperila, kao da je srce koje preti da će stati. Čujem sebe kako je pitam da li želi čašu vode. Izvukla je belu maramicu iz rukava crne bluze i izduvala nos. „Sve je to od suza“, rekla je majka. Nisam bio siguran na šta misli. Ponudio sam joj da prestanemo. Osovine su škripale, prenosne gumice stenjale, tako je zvučala tišina u kojoj smo oboje očekivali njen odgovor. Tada sam prvi put pomislio da odustanem. Gledao sam njeno lice i ponavljao u sebi: nanosiš joj bol. Trebalo je, možda, da izgovorim tu rečenicu. Glas, međutim, rekao je Donald, nisu reči, glas je onomatopeja reči, pravi govor se ne čuje, on se izriče iznutra. Nisam to onda znao, dok smo sedeli u sobi u kojoj je sve i dalje podsećalo na oca. U to vreme pisao sam dugačke pesme u kratkim stihovima, koje niko nije hteo da objavi, u kojima sam veličao nepotkupljivost prirode i preciznost stvari. Priča moje majke, priča o mojoj majci, trebalo je sve da izmeni. Kada smo završili snimanje, spakovao sam trake u kartonske kutije i stavio ih u orman s knjigama iz kojeg ih, ako ne računam krećenje, više nikada nisam izvadio, sve dok se, pre dve godine, nisam odlučio za odlazak. Pisanje je, bolje rečeno: ideja o pisanju, iščilelo iz mene kao bezbroj drugih stvari. Uvek sam započinjao, nikada nisam dovršavao. Ni zbirku pesama nisam uspeo da uobličim, neodlučan između redosleda i naslova. Majka je, naravno, bila drugačija. Sve što možeš da uradiš danas, govorila je, ne ostavljaj za sutra. Ako bi trebalo oprati sudove, ona bi ih oprala; ako je trebalo ispeći pitu, pita se pekla pre nego što bi bilo ko od nas lupio dlanom o dlan. Da nije